

Postmodern apokalyps?

Om mytiska symboler i datorspel om andra världskriget

Eva Kingsepp

kingsepp@jmk.su.se

Stockholms universitet, Inst. för Journalistik, medier och kommunikation, JMK

*Paper från ACSIS nationella forskarkonferens för kulturstudier, Norrköping 13–15 juni 2005.
Konferensrapport publicerad elektroniskt på www.ep.liu.se/ecp/015/. © Författaren.*

En av de största genrerna inom det idag allt mer växande området dator- och TV-spel utgörs av spel som på ett eller annat sätt knyter an till andra världskriget och Nazityskland. Här gäller det att inte bara bekämpa ondskan i form av nazister utan inte sällan även deras mar-drömslika bundsförvanter – zombies, gengångare och andra ohyggliga varelser. Kopplingen mellan nazister, zombies och ockulta krafter över huvud taget finns naturligtvis inte bara i datorspel, utan har varit ett slitstarkt inslag i den västerländska populärkulturen under flera decennier. Man behöver dock inte gå till sådana extrema yttringar, då stora delar av historien om Nazityskland ju i allra högsta grad är av apokalyptisk karaktär. Det är därför knappast förvånande att jag under såväl mitt pågående avhandlingsarbete om Tredje riket inom populärkulturen som i min magisteruppsats, en receptionsstudie av nazidokumentärer (Kingsepp 2000), allt som oftast har stött på sammanhang där parallellerna till traditionellt mytiskt och/eller religiöst tänkande är uppenbara. Det brukar talas om att det västerländska samhället under den moderna epoken har genomgått en sekularisering, och att i synnerhet medierna har övertagit den roll som förmedlare av kunskap, traditioner och andra gemensamma kulturella värderingar och trosföreställningar som tidigare innehades av kyrka, skola och familj. Mircea Eliade menar att även om religionen i sin traditionella form allt mer försvinner så finns ändå den religiöst präglade tankestrukturen kvar – vi är i grunden *homo religiosus*, och i det sekulariserade samhället strävar vad han kallar den profana människan efter att fylla det tomrum som lämnats (Eliade, 1957a:24–38; Eliade, 1957b:17–18, 24–25). Detta ligger också helt i linje med Émile Durkheims uppfattning om de religiösa strukturerna som i grunden sociala fenomen (Durkheim 1912).¹ Om vi går till ämnet för min egen studie så är det inte min ambition att förklara vårt förhållande till Hitler och nazismen som något i grunden religiöst präglat. Däremot vill jag visa på de *likartade strukturer* som jag funnit mellan ett sekulariserat och ett religiöst förhållningssätt i fråga om just dessa företeelser. Det känns med andra ord inte långsökt att föreslå Hitler och nazisterna som självklara kandidater till rollerna som Hin Håle och hans anhang, något som också understryks av den betydelse Förintelsen har kommit att få för vår uppfattning om och måttstock för gott och ont.² Själva det narrativ som Tredje rikets historia formar har därtill i sig klara mytiska kvaliteter med en mängd arketypiska inslag, och i synnerhet striderna på östfronten och slutstriden i Berlin kan också skildras i uttalat apokalyptiska termer (Kingsepp, 2000). Idén att läsa Tredje riket som en myt är naturligtvis inte på något sätt unik – särskilt inte med tanke på den uttalat mytiska kontext naziledarna själva ville

1 I fråga om såväl Eliade som (i synnerhet) Durkheim rör det sig om texter som är flera decennier gamla. Deras idéer har dock enligt min mening relevans också i dagens post-/senmoderna kontext; jfr. t.ex. Bauman 1997; Giddens, 1991:244.

2 Det skall noteras att eftersom jag här utgår från vår västerländska kultur ger detta ofrånkomligen texten ett etnocentriskt perspektiv, något som måste hållas i minnet i synnerhet i fråga om diskussionen kring hakkorsets/svastikans symbolik.

skapa och även i stor utsträckning lyckades med – men det tycks mig som att då den tas upp är det i princip uteslutande ur det historiska perspektivet och inte ett nutida (t.ex. Eliade, 1957a:26–27; Karlsson & Ruth 1983; Mosse 1966; Mosse 1979).³

I det här papperet, som är tänkt att ligga till grund för ett kapitel i min avhandling, kommer jag diskutera dessa paralleller i framför allt datorspel men även vissa filmer utifrån symbolbruk och mytiska strukturer. Jag refererar också till det intervjumaterial som jag samlat in. För att testa min arbetshypotes om en nutida mytologisering av nazismen och Tredje riket har jag använt mig av en text av religionsforskaren Paul Tillich, ”Den religiösa symbolen” (1966). Eftersom det är ett pågående arbete blir papperet av ganska skissartad karaktär, med gott om plats för påbyggnad och utfyllnad...

Kort teoretisk bakgrund: Den religiösa symbolen och den mytiska

I den aktuella kontexten kan vi finna ett antal kraftfulla *symboler*: det nazistiska hakkorset, de dubbla S-runorna, Hitler i egenskap av Führern, Tredje riket, det tyska folket respektive judarna som kollektiva företrädare för ett antal egenskaper, Förintelsen, och så vidare.⁴ Flera av dem hade en klart religiöst präglad – för att inte säga direkt religiös – innebörd för många under naziepoken. Men hur ser det ut idag?

Paul Tillich beskriver den religiösa symbolen som en kulturell företeelse vilken förenar symbolens allmänna egenskaper med de speciella egenskaper den har just såsom en religiös symbol (Tillich, 1966:29). Han talar om fyra grundläggande egenskaper hos symboler i allmänhet, vilka också gäller för de religiösa:

- 1) dess bildliga karaktär
- 2) dess förnimbarhet, d.v.s. något som till sitt väsen är osynligt, ideellt eller transcendent blir åskådliggjort i symbolen och får objektivitet
- 3) dess inneboende kraft, vilken skiljer den från det blotta tecknet
- 4) den accepteras i en social kontext såsom varande en symbol (ibid. 29–30).

De religiösa symbolerna skiljer sig från de allmänna genom att

de är representationer av något som är absolut höjt över begreppens sfär; de visar hän på den yttersta verklighet, som förutsättes i den religiösa handlingen /.../ Alla andra symboler representerar antingen något, som också har en icke-symbolisk objektiv existens vid sidan av sin ideella innebörd, såsom t.ex. ett banér kan representera en kung och kungen i sin tur representerar staten, eller är de former som ger uttryck åt något osynligt som inte har någon annan existens än i sina symboler, såsom t.ex. kulturskapelser sådana som konstverk, vetenskapliga begrepp eller juridiska former. (ibid. 31)

Det finns en ofrånkomlig koppling mellan symbol och myt. Tillich kombinerar sin egen framställning med Cassirers teori om de mytiska symbolerna och karaktäriserar sålunda myten som en objektiv skapelse vilken ”uppfattas som en speciell typ av den kulturella tolkningen av existensen” (ibid. 37). Den verklighet som ligger till grund för myten behöver dock inte vara

3 De enda av någon substans jag hittat som i någon mån berör området är fortfarande, trots flera års letande, ett par essäer av Susan Sontag (1975) respektive Saul Friedländer (1982). Ur det motsatta perspektivet – Förintelsen – är dock dessa mer metafysiska diskussioner desto vanligare.

4 Även om det i det offentliga samtalet idag ofta poängteras att även andra grupper, såsom romer, homosexuella, Jehovas vittnen och politiskt aktiva också utsattes för nazisternas utrotningspolitik är det svårt att se att dessa har uppnått en lika symbolisk status i diskursen som just judarna.

speciellt symbolisk, då den kulturella verkligheten till sitt väsen är en symbolisk verklighet – även vetenskap kan betraktas som ett mytiskt system. Då man i fråga om en kulturell företeelse kan finna en symbolisk karaktär får denna därmed också en mytisk. Här finns överensstämmelser med Roland Barthes (1970) syn på myten som naturaliserad ideologi; begreppet myt används således inte i dess snävare betydelse av legend, utan snarare i dess mer allmänna funktion av strukturerande tolkningsmönster. Hur står då den mytiska och den religiösa symboliken i förhållande till varandra? Tillich menar att det föreligger en konflikt, men att denna inte skall ses som en konflikt mellan religion och myt utan som mellan en speciell myt och en annan. I samband med att religion och vetenskap övergick till att bli autonoma fält bröts de tre element som ingår i vad han kallar den obrutna myten upp: det religiösa, det vetenskapliga och det äkta mytiska elementet, där det sistnämnda lever kvar som en nödvändig del i vår uppbyggnad av en meningsfull verklighet (ibid. 38–41). I en för oss särskilt intressant formulering i fråga om (historie)vetenskap hävdar Tillich att "[f]örsöket att framställa en historisk gestalt som en symbol lyfter denna gestalt till ett mytiskt plan och ger det empiriskt historiska en viss bildlig karaktär till förmån för en transcendent mening" (ibid. 42). Detta antyder att idén om att de inledningsvis nämnda symbolerna för nazismen även idag skulle kunna ha en transcendent mening – om än i en annan form än tidigare – kan ha en viss grund.

När det gäller olika typer av religiösa symboler ser Tillich två plan, ett bärande och ett som bäres upp av detta. På det första finns vad han kallar "de objektivt religiösa symbolerna" och på det andra "de religiösa symboler, som visar sig bortom sig själva" (ibid. 43). Tillich koncentrerar sig på det första planet, vilket han delar upp i undergrupper. I den första finner vi "det högsta Varat" och representanter för det till vilket varje religiös akt ytterst hänför sig. Den andra gruppen har att göra med de sätt på vilket man karaktäriserar Guds natur och handlingar. Här säger han åter något som är av speciellt intresse för den aktuella kontexten:

En symbols sanning beror av dess inre nödvändighet för det symbolskapande medvetandet. Tvivel på dess sanning vittnar om en förändrad mentalitet, en ny hållning till det absolut transcendent. Det enda kriterium som här överhuvud taget är relevant är följande: att det absoluta klart fattas i sin absoluta karaktär. En symbol, som inte uppfyller detta krav och som upphöjer något relativt till värdighet av absolut, är *demonisk*, även om den inte behöver vara falsk.

(Min kursiv.; ibid. 45)

Det föreligger således ett inre behov av symbolens sanning, och det får heller inte råda något tvivel rörande det absolutas status. Men vad menar Tillich med demonisk? Med den kristna kontexten i beaktande – Tillich var professor i filosofisk teologi och skriver utifrån ett kristet perspektiv – går tanken osökt till de hedniska gudar som figurerar i Gamla Testamentet. Ur det aktuella synsättet uppfyller dessa inte kravet på det absoluta, och blir följdaktligen också demoniska. Nu gäller det att inte ryckas iväg i lättvindiga paralleller. Vi har här tre centrala kriterier att undersöka, och nazismen ser onekligen ut att uppfylla de båda första, då det inte torde råda några tvivel om att vi idag i västvärlden har utnämnt Hitler och nazism som symboler för det onda, samt att detta onda – i synnerhet om vi ser till populärkulturen, vilken ju brukar ses som en spegel av de rådande myterna (King, 2000; Jameson, 1981) – skall vara absolut till sin karaktär. Det demoniska skulle då hota om symbolens absoluta vara relativiserat. Just relativisering, eller starkare trivialisering och bagatellisering, är något som blir mycket laddat i fråga om skildringar av nazitiden – inte minst den när detta skrivs bioaktuella *Undergången* (2004). De svenska kritikerna har övervägande varit positiva till vad de ser som en realistisk och även lärorik iscensättning av de sista dagarna i bunkern (t.ex. Hellberg, 2005; Olsson, 2005; Gezelius, 2005; Malmberg, 2005). Däremot orsakade filmen en stormig debatt i Tyskland, där det bl.a. har hävdats att det mer "objektiva" perspektivet skulle under

blåsa en relativiserande syn på Hitler och därmed bädda för en återkomst av nazitidens destruktiva värderingar.⁵ Jag tänker inte ifrågasätta denna uppfattning, men föreslår ytterligare en möjlig dimension utifrån ett religiöst-symboliskt perspektiv utifrån en mening i stycket ovan: ”Tvivel på dess sanning vittnar om en förändrad mentalitet, en ny hållning till det absolut transcendenta.” Om det absolut onda relativiseras rubbas inte bara stabiliteten i den bipolära axeln gott/ont, utan redan existensen av *tvivel på dess absoluta karaktär* utgör ett hot mot den rådande mytiska grundstrukturen i den västerländska kultursfären. Man kan således tolka det som att det inte nödvändigtvis skulle behöva vara den intellektuellt formulerade rädslan för en återupprepning av historien som är det centrala. Det skulle snarare kunna vara den omedvetna, ur *homo religiosus* emanerande rädslan för ett rubbande av de grundläggande transcendentala strukturerna, med kaos och undergång som följd. Med tanke på att de 60 år som förflutit sedan Tredje rikets fall knappast uppvisat några tecken på att vi skulle ha lärt av historien utan snarare tvärtom, det som ”aldrig får hända igen” händer gång på gång – forna Jugoslavien, Rwanda o.s.v. – är jag lite benägen att luta mer åt den mer emotionellt än den rationellt grundade rädslan för nazismen.

Den tredje gruppen religiösa symboler, slutligen, utgörs enligt Tillich av de naturliga och historiska föremål, vilka i egenskap av heliga föremål dras in i de religiösa objektens sfär och genom detta blir just religiösa symboler. Han skriver: ”I förgrunden står de historiska personligheter, som blivit föremål för religiös kult”, och fortsätter på temat:

I den mån dessa historiska personligheter betraktas som symboler har de /.../ ingen plats i den objektiva världen. Ja, än mer – de kan inte ha någon sådan plats även om det vore till deras fördel såsom historiska gestalter. (ibid. 45–46)

Det är svårt att ur det förhandenvarande perspektivet försöka ifrågasätta detta uttalande. Om vi som exempel på historiska personligheter som fungerar som symboler tar Hitler och Himmler och studerar hur de vanligen representeras inom den nutida populärkulturen blir deras status som utanförstående påfallande. Jag nämnde den tyska filmen *Undergången*, där bägge dessa herrar ovanligt nog framställs som ganska mänskliga. Det är också just detta som tas upp i framför allt den tyska kritiken mot denna film (liksom mot tidigare skildringar som brutit mot den gängse representationsformen), underförstått att man inte bör, inte kan, visa Hitler som en vanlig människa (se t.ex. Kuhlbrodt, 2004). Även om det av naturliga skäl föreligger en väsentlig skillnad mellan det tyska och det svenska perspektivet (se t.ex. Eberan, 2002; Sereny, 2000) är detta ett tema som diskuterats också av de svenska recensenterna, vilket enligt min mening antyder att teorin om en underliggande religionssymbolisk funktion inte helt saknar grund.

Jag har nu gått igenom de teoretiska grunderna och även delvis illustrerat dem genom kopplingar till den aktuella kontexten; nu ämnar jag gå in på det empiriska materialet och visa på några intressanta huvuddrag i detta.

Materialet: Return to Castle Wolfenstein

Ett av de mer populära datorspelet på senare år är *Return to Castle Wolfenstein* (2002; härnäst efter förkortat *RTCW*), den efterlängttade uppföljaren till klassikern *Wolfenstein 3D* från 1992.⁶ Bägge är actionspel i förstapersonsperspektiv, så kallade förstapersonsskjutare /FPS (av engelskans First Person Shooter). Medan narrativet i *Wolfenstein 3D* var väldigt enkelt –

5 Se t.ex. Kuhlbrodt, 2005 och Wildt, 2005 betr. de tyska reaktionerna kring filmen.

6 Se t.ex. något av alla de forum för Wolfenstein-fans som finns på internet; här bara ett par adresser: <http://games.activision.com/games/wolfenstein/>, <http://www.wolfensteinx.com/>, <http://www.planetwolfenstein.com/>. Till och med det gamla Wolfenstein 3D har sina fansidor, se t.ex. <http://www.wolf3d.co.uk/>.

du/spelaren är den amerikanske elitsoldaten B.J. Blazkowicz som skall ta dig ut ur nazisternas borg Wolfenstein – är det betydligt mer elaborerat i uppföljaren. Blazkowicz skall denna gång omintetgöra Reichsführer-SS Heinrich Himmlers onda planer på att med hjälp av ockulta ritualer och hemliga medicinska experiment under ledning av SS-Oberführer Wilhelm Strasser, alias Deathshead, samt inte minst sin speciella SS Paranormal division, skapa en oövervinnerlig tysk armé av zombiesoldater: ”Projekt Übersoldat”. Himmler ämnar dessutom med hjälp av den högt uppsatta SS-häxan Marianna Blavatsky väcka upp den sedan 900-talet begravde prins Heinrich, och genom denne få tillgång till såväl den oövervinnerliga kraften från Thule som befälet över en armé av odöda Svarta Riddare.

RTCW leker mycket med symboler, arketyper och myter, och inte minst med associationer till namn på historiska personer och platser – jag kommer dock här att hålla mig till dem av direkt betydelse för det aktuella temat. Dessa associationer ligger ofta på en lite mer avancerad nivå än den allra mest vardagliga vilket gör att spelet bjuder på flera lager av konnotativa möjligheter; detta tas också upp av några av mina intervjupersoner som en viktig del i spelets charm.⁷ Himmler och SS torde vara väl bekant även för dem som är för unga för att ha läst historia i skolan, och SS-ledaren är väl också den ende som kan sägas spela sig själv. Att handlingen till stor del utspelar sig i riddarborgar tillhörande SS blir ganska självklart, inte minst genom de direkta historiska kopplingar som finns till just SS ordensborgar, av vilka Wewelsburg torde vara den mest kända och också titt som tätt brukar dyka upp i dokumentärfilmer, för att inte tala om populärhistorisk (eller bara konspiratorisk) litteratur. Det verkliga Wewelsburg ligger i närheten av byn Paderborn, som också finns med i spelet. Där är dock borgen – där för övrigt den stora slutritualen skall äga rum, i Himmlers närvaro – omdöpt till det något osannolika Chateau Schufstaffel (sic!).

Inte minst i populära skrifter om ockultism och esoterik är Madame Blavatskys namn något man ideligen stöter på. Elisabet Petrovna Blavatsky (1831–1891), kvinnan bakom esoteriska klassiker som *Isis Unveiled* (1877) och *The Secret Doctrine* (1888), är en av de mer kända personligheterna inom området och grundare av Teosofiska samfundet. Den storbystade och vältatuerade unga damen i *RTCW* ligger dock ganska långt ifrån Elisabet Petrovnas stadiga uppenbarelse – männe skulle spelets Marianna kunna vara en fiktiv dotterdotter...?!? Det får dock noteras att inte särskilt många förefaller ha läst något av den verkliga Madame Blavatsky även om man känner till hennes namn. I likhet med flera andra under sin samtid kända namn som t.ex. filologen och religionshistorikern Friedrich Max Müller (1823–1900), historikern Jules Michelet (1798–1874) och orientalisterna Ernest Renan (1823–92) diskuterar hon bland annat den ariska rasen som den mest högtstående, något som naturligtvis har föranlett åtskilliga att notera hennes och teosofins betydelse som inspirationskälla för nazismen (Arvidsson, 2000; Goodrick-Clarke, 1985; Mosse, 1961). Teosofiska samfundet råkar dessutom ha svastikan, om än vänd åt andra hållet än det nazistiska hakkorset, som en del i sitt emblem.⁸ Att döpa en avancerad kvinnlig magiker i ett andra världskrigsdataspel till Bla

7 En intervjuperson (”Henrik”) tycker att det är roligt när man i spelet känner igen historiska personer och företeelser, exempelvis att Himmler ju faktiskt på riktigt trodde att han var en reinkarnation av Henrik Fågelfångaren. En annan (”Otto”) talar mycket om just detta och menar bl.a. att det märks att spelmakarna har gjort en hel del research.

8 Även om det förvisso finns viktiga överensstämmelser blir det ändå missvisande att – något som framför allt tenderar att återkomma inom mer populärhistoriskt inriktade medier – oflekterat utnämna Blavatsky och teosofin till nazismens förelöpare. Vad som lätt glöms bort i sammanhanget är den inte helt oväsentliga detaljen att Blavatsky, i enlighet med den lagbundenhet som hon anser råda i naturen, förutspår den ariska rasens undergång och ersättande av en ny, ännu mer högtstående ras – vilken redan håller på att uppstå i Amerika, som ett resultat av den hälsosamma rasblandningen...! (Blavatsky, 1888/1921:488–490) Nazisternas idéer om att stoppa ”degenereringen” av den ariska rasen genom raspolitik och eugenik går således stick i stäv mot denna strängt lagbundna utveckling. Det förbises också ofta att svastikan långt före nazisternas övertagande inte bara funnits som religiös symbol i ett antal kulturer världen över, utan därtill var en populär lyckosymbol i västerlandet under flera decennier kring förra sekelskiftet. Användandet av

vatsky faller sig således som ett ganska självklart val. För att parafrasera Barthes (1964) fungerar namnet här som en förankring av denna fiktiva spelperson dels i en ockult (och därmed spännande) kontext och dels i verkligheten, vilket utgör en viktig del i spelets fascinationskraft. Som en av mina intervjupersoner uttryckte det: det är inte en verklig verklighet utan en fantastisk verklighet.

Förutom Himmler och Blavatsky, och naturligtvis SS, förekommer ytterligare ett antal symboler som förankrar narrativet i en övernaturligt ondskefull kontext: magiska sigill, nekromantiska ritualer, mutanter och zombies. Dessa kan jämföras med de mer ”naturliga” fienderna i form av SS-soldater och vetenskapsmän som står i Himmlers sold. (Man hör då och då hur några soldater pratar med varandra om hur kusligt det är med de skumma experimenten, vilket kan tolkas antingen som att de, precis som du, egentligen bara är vanliga människor, alternativt – vilket kanske är den avsedda tolkningen – att det hela är så rejält otäckt att till och med SS blir rädda!) Denna populära ihopkoppling av nazism, ockultism och ondska är i sig ett ganska märkligt påfund, eftersom nazisterna förvisso inte borde behöva någon draghjälp av svart magi för att framstå som onda. Speciellt med tanke på själva den mytologisering som finns runt nazismen, och som jag har givit ett antal exempel på, tror jag dock att det är ett betydelsefullt element, då det också antyder djupare transcendentala grunder. Jag skall nu gå över till att titta på de historiska rötter som kan ligga bakom denna.

Bilden av Hitler som svartmagiker

Nazism och ockultism förefaller vara ett närmast outslitligt ämne inom populärkulturen. Oräkneliga är de filmer, böcker, tecknade serier, spel, lätttexter o.s.v. som bygger på framför allt SS som ockult orden men även föreställningar om Adolf Hitler som allt från svartmagiker till andlig avatar, eller åtminstone medialt begåvad. Hitlers mycket speciella utstrålning var naturligtvis redan i samtiden både välbekant och väldokumenterad (se ffa. Kershaw, 1987) och ger redan i sig själv grund för spekulationer av mer fantastisk karaktär. Hur det faktiskt förhöll sig med Hitlers inställning till ockultism är i föreliggande sammanhang av mindre betydelse, eftersom det intressanta här ligger i hur *mediebilderna* ser ut och uppstår – men för att dessa skall formars och få fotfäste krävs åtminstone någon sorts trovärdig grund.⁹ Beträffande Hitler är det visserligen svårt att hitta några riktiga belägg för de mer spektakulära uppfattningarna men samtidigt lätt att finna samtida källor som har, eller kan antas ha, legat till grund för dessa, antingen genom direkta referenser eller genom att de tar upp vissa teman som sedan återkommer i sentida representationer. Jag tänker här främst på två klassiker: Hermann Rauschnings *Samtal med Hitler* (1939) och Konrad Heidens biografi *The Fuehrer* (1944), som båda bl.a. gör kopplingar mellan Hitler och Antikrist i en mer (Rauschning) eller mindre (Heien) uttalad ockult kontext. Himmlers intresse för andlighet och ockultism är å andra sidan väl belagt; Peter Padfield hänvisar i sin biografi till Himmlers förteckningar över lästa böcker, vilka inkluderar verk om spiritism, parapsykologi och österländsk religion (Padfield, 1990:71 + passim.). De memoarer som har givits ut av Himmlers astrolog Wilhelm Th. H. Wulff (1968) hör kanske inte till de allra mest tillförlitliga källskrifterna då de till stor del präglas av författarens ambition att framställa sig själv som ett oskyldigt offer och hans högt uppsatte arbetsgivare som både ointelligent och osympatisk, men bara det att Wulff faktiskt anlätades av Himmler i egenskap av astrolog och har skrivit en bok om detta bidrar förvisso till bilden.¹⁰ Himmlers massör Felix Kersten är något mer neutral i sin retorik då han vittnar om sin chefs

svastikan som utsmyckning i Europa och Amerika under denna tid skall således inte ses som en direkt referens till något religiöst system, utan helt enkelt en symbol på modet (Manwoman, 2001).

9 Paralleller till propagandateorier ligger här nära till hands; se t.ex. Jowett & O'Donnell, 1999.

10 Wulff säger i en kort och ändå ganska uppskattande passage att Himmler kände till grunderna i fråga om astrologi och visste hur man ställer ett horoskop: ”Himmler verstand einiges von der astrologischen Technik. Er kannte die Grundelemente eines Horoskops und wußte sie anzuwenden.” (Wulff, 1968:227)

mysticism och stora intresse för islam: denne hade alltid Koranen till hands, oavsett var han befann sig (Kersten, 1947:74). Måhända är Kersten även källan till ett av de excentriska drag som brukar komma upp i fråga om Rudolf Hess, nämligen dennes vana att sova med stora magneter ovanför och under sin säng, då ”dessa magneter skulle draga ut alla skadliga substanser ur hans kropp och återställa hans krafter.” (ibid. 75) Hess umgicks också frekvent med, som Kersten formulerar det, ”[c]lairvoyanter, astrologer och mesmerister” (ibid. 77).

Det är alltså inte svårt att hos samtida källor hitta – mer eller mindre pålitliga men ändå – referenser till ett ockult engagemang hos flera av nazitopparna, något som naturligtvis utgör en fruktbar källa till vidare spekulationer och inte minst rena fantasier. Vill man emellertid finna någon mer idéhistorisk grund till föreställningarna om Hitlers och övriga nazistledares engagemang i ockultism står dessa till att börja med att finna i den historiska kopplingen mellan embryot till nationalsocialismen och den tyska *völkische*-rörelsen, men kanske framför allt i det beryktade *Thulesällskapet* (Goodrick-Clarke, 1985; Mosse, 1961; Rose, 1994). Thulesällskapet, en nationalistisk och antisemitisk organisation med säte i München som räknar sin ”storhetstid” runt 1919, sägs ofta till sin medlemmar ha räknat flera betydande namn inom den tidiga nationalsocialistiska rörelsen, såsom Rudolf Hess, Anton Drexler, Dietrich Eckart och Alfred Rosenberg (t.ex. Wheal & Shaw, 1997:287). Ibland påstås det att Hitler var medlem, och emellanåt stöter man också på andra prominenta naziledare – sålunda säger Peter Padfield i sin biografi över Himmler att SA-ledaren Ernst Röhm skulle ha varit Thulemedlem (Padfield, 1990:64). Den enda riktiga källskriften rörande Thulesällskapet, *Bevor Hitler kam* (1933), visar dock på en betydligt mindre namnkunnig medlemskår. Författaren, tillika sällskapets grundare, Rudolf von Sebottendorf (som naturligtvis gärna ville understryka kopplingen till Hitler) skriver visserligen följande i sitt förord: ”Thule-Leute waren es, zu denen Hitler zuerst kam und Thule-Leute waren es, die sich mit Hitler zuerst verbanden!”¹¹ Men av den i boken ingående personförteckningen framgår att av de ovan nämnda herrarna var endast Hess medlem; de övriga – inklusive Hitler – står upptagna som gäster (”Gast der Thule”), medan Röhm över huvud taget inte finns omnämnd (von Sebottendorf, 1933:221–264). Det är dessutom lite oklart huruvida Hitler besökte sammankomster inom Thule eller det till sällskapet nära knutna Deutsche Arbeiterpartei, DAP (Goodrick-Clarke, 1985:144–152; jfr. Rose, 1994:148–156.¹²

Även om Sebottendorfs uppgifter står obekräftade finns det ändå visst fog för att plocka fram saltkaret och bereda sig på att ta en nypa närhelst Thulesällskapet dyker upp. I synnerhet inom populärvetenskapen förefaller denna anknytning till ett mytomspunnet ordenssällskap vara en bra utgångspunkt för vidare – och emellanåt vildare – spekulationer. Föreställningen om Hitler som svartmagiker, som ju är väldigt passande både för att förklara hans framgångar och hans onda gärningar, är därför inte överraskande.¹³ Denna bild finns redan hos Hermann Rauschning, vars uppmärksammade bok *Samtal med Hitler* (i sv. övers. 1940) innehåller ett kapitel som handlar just om detta; senare decennier skulle komma att uppvisa en ansenlig

11 Fritt översatt: ”Det var Thule-folk [”folk” i betydelsen personer, människor] som Hitler först kom till och det var Thule-folk som först anslöt sig till Hitler.”

12 Som Rose (1994, ffa. ss. 107–160) skriver torde dock olika personers eventuella medlemskap i Thule vara av underordnad betydelse om man skall se till dessa personers respektive sällskapets faktiska inflytande på den tidiga nationalsocialismen. Han kommer bl.a. fram till att Thulesällskapet – som dessutom var inriktat på politisk snarare än andlig verksamhet – i sig knappast kan sägas ha bidragit med vare sig något samlat tankegods eller utgjort någon drivande kraft bakom DAP/NSDAP. Jag ställer mig därför lite frågande till varför det så pass ofta ändå förefaller vara av vikt för olika författare att nämna att den och den kända nazisten skulle ha varit medlem i Thule.

13 En mer jordnära sammanställning av förklaringsmyter ges i Rosenbaum: *Explaining Hitler. The Search for the Origins of his Evil* (1998).

mängd mer eller mindre fantastiska variationer på temat.¹⁴ Till de mer kända hör Pauwels & Bergiers *Le Matin des Magiciens* (1960; sv. övers. *Vår fantastiska värld*), som både lånar friskt från Rauschning och andra samtida verk och lägger till, med ett minst sagt fantasifullt resultat som följd. En annan hörnpelare inom området är Trevor Ravenscrofts *The Spear of Destiny* (1973), som ”bevisar” att Hitler var invigd i och praktiserade svart magi. Märkligt nog dyker referenser från såväl Pauwels & Bergier liksom Ravenscroft emellanåt upp också i mer seriösa sammanhang, vilket sannolikt kan bero på bristen på akademisk forskning inom området. Detlev Rose diskuterar ingående kring dessa frågor i ett kapitel i *Die Thule Gesellschaft. Legende, Mythos, Wirklichkeit* (1994). Eftersom tyskspråkig forskning inom området inte sällan förblir översatt har det dock blivit Nicholas Goodrick-Clarke som med sin *The Occult Roots of Nazism. Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890–1935* (1985) idag kommit att utgöra något av ett standardverk inom området.

Av den sistnämnde författaren finns också uppföljaren *Black Sun. Aryan Cults, Esoteric Nazism and the Politics of Identity* (2002), som behandlar efterkrigstiden och olika nynazistiska, esoteriska och andra subkulturella gruppers användning av mytiskt material från Tredje riket. Där dyker kopplingar upp mellan satanism och nazism liksom mellan nazism och framför allt black metal, något som också avhandlas ingående i t.ex. Michael Moynihan & Didrik Søderlunds *Lords of Chaos. The Bloody Rise of the Satanic Metal Underground* (1998). Detta förhållande stödjer onekligen tesen om religiöst färgade inslag i vårt förhållningssätt till nazismen.¹⁵

SS som ockult orden

Även om föreställningen om Hitler i synnerhet och nazister i allmänhet som svartmagiker och satanister florerar på sina håll inom populärkulturen finns det en annan del inom Tredje riket som i betydligt högre utsträckning har fått iklä sig rollen som företrädare för den ultimata ondskan – föga förvånande syftar jag på SS. Jag har hittills tyckt mig finna ett intressant mönster som återkommer såväl i de filmer, böcker och spel jag studerat som i mitt intervju-material, och som jag tidigare också diskuterat i min magisteruppsats (Kingsepp, 2000), nämligen att medan det tycks råda en viss ambivalens kring Hitler – vilken jag skulle vilja hänföra till hans status som ”något annat än människa” – finns det överhuvud taget inget försonande att säga om Himmler och SS. Medan Hitler är närmast övermänsklig i egenskap av Tysklands Führer, han utträttar storartade ting och förhäxar en hel nation men är i själva verket djävulen personifierad, framställs Himmler egentligen uteslutande i betydligt mer jordnära termer. Han är visserligen ond, men i botten är han bara en misslyckad kycklingfarmare, en oansenlig folkskollärartyp och charmlös byråkrat, och kanske just genom dessa sina mänskliga tillkortakommanden den perfekte representanten för någon som verkligen kan sälja sin själ till Satan. I synnerhet i spelfilmer blir det också helt klart vem som är skuld till tyskarnas grymheter så fort en lång, iskall, företrädesvis blond och gärna svartklädd SS-officer kommer in – se t.ex. *Kanonerna på Navarone* (1961) och *Stalingrad* (1993).¹⁶ De båda S-runorna i silver på kragspiegeln, alternativt Totenkopf-dödskallen, utgör ett osvikligt Kainsmärke. Lång svart läderrock och runda glasögon är andra populära attribut (se *Indiana Jones*filmerna, t.ex. *Jakten på*

14 Rauschnings tillförlitlighet som historisk källa har ifrågasatts, se ffa. Schieder (1972). Det kan dock noteras att Schieder märkligt nog inte alls diskuterar de spektakulära delar i *Samtal med Hitler* som handlar om Hitler och svart magi.

15 Även om jag här inte är inne på just nynazistiska uppfattningar om nazism och religion är området värt att nämna, då just andliga aspekter här sedan lång tid utgör en påtaglig del. Se t.ex. Goodrick-Clarke, 1998 om Savitri Devi och Heller & Maegerle (1998) för en mer allmän översikt. Religionssociologen Mattias Gardell (2003) har studerat kopplingar mellan nazistiskt influerade grupperingar i USA och andlighet.

16 Jfr. även mer fantastiska filmer som t.ex. *Hellboy* (2002).

den försvunna skatten, 1981), vilka emellanåt också delas med Gestapo. Men det är inte bara som obarmhärtiga dödsänglar i krig och koncentrationsläger som SS-representanter sveper fram. Indiana Jones-filmerna utgör det kanske bästa exemplet på hur de mer kufiska verksamheterna inom organisationen fått ge stoff också till andra, mer fantasibetonade områden inom dagens populärkulturella fiktion. Mysticism, jakten på Graalen, arkeologiska utgrävningar och resor till Tibet är företeelser som har en faktisk historisk bakgrund, även om det akademiska intresset för dem inte på långa vägar kan mäta sig med det för SS-roll i Förintelsen och/eller Tredje riket i stort, eller för de stridande enheterna i Waffen-SS.¹⁷

Att en av Himmlers mål med SS var att efter jesuitiskt mönster skapa en orden, där endast den rasmässigt yppersta eliten fick tillträde, är historiskt väl belagt. Ser man till den samtida bilden av SS finner man att denna ordensmässighet framför allt bygger på idén om just en klanmässig elit, en nationalsocialistisk aristokrati med uråldriga rötter tillbaka i en germansk storhetstid (Höhne, 1966; Koehl, 1989; Padfield, 1990; Schwarz, 1997; Wegener, 1982). Förfäderskult och återupplivande av gamla germanska och fornnordiska traditioner utgjorde centrala inslag i Himmlers ambitioner för SS, något som dock t.ex. Höhne menar framför allt var avsett att skapa en känsla av ideologisk samhörighet i en annars synnerligen heterogen sammanslutning:

This cult of ancestors and Germanic tribes was clearly intended by Himmler to lend the SS that ideological unity which it lacked – for even the well-reasoned mysticism of the SS Order could not conceal the fact that the SS did not possess that which distinguishes a genuine Order from the world around it – a coherent doctrine. (Höhne, 1966:154–155)

Den populära bilden av SS idag får emellertid sägas vara ganska homogen, så till den grad att man nästan frestas att säga att Himmlers SS-image på detta plan faktiskt har slagit igenom. Frågar man folk tenderar samma beskrivning att återkomma: en elit, jämförelser med riddarordnar, ockultism och fornnordisk mytologi – och så de snygga svarta uniformerna...! (Det sistnämnda är något som Sontag [1975] diskuterar i sin klassiska essä; jag skall dock inte gå in på det spåret här.) Både spelfilmer och vissa dokumentärfilmer tenderar att visa upp svartklädda män med silverdödsikallar som är onda antingen eftersom de tillhör SS, eller eftersom de tillhör SS och SS sysslar med ockulta ting, vilket i sig anses som ondskefullt. SS-centrala roll i fråga om Förintelsen är naturligtvis självklar och lyfts också ofta fram (t.ex. i filmer som *Schindler's List* [1993]), men det kanske allra mest populära, i alla fall om man skall se till fältet som helhet, är ändå de stridande enheterna inom Waffen-SS. Framför allt i vissa dokumentärer presenteras bilden av Waffen-SS som en militär elitstyrka på ett närmast beundrande sätt.¹⁸ Men det är intressant att det parallellt finns en annan populär bild av SS som helt genomsyrat av ockulta idéer och hedniska traditioner (och därmed grogrund för ondska också ur en traditionellt kristen synvinkel), och i de fall då man inte direkt kopplar till Förintelsen blir det förvånansvärt ofta just denna som plockas fram när SS skall presenteras. I många dokumentärer blir det således ofelbart led på led av svartklädda soldater som marscherar, flammande hedniska eldar, runsymboler som snurrar och riddare i heltäckande rustning till häst, hållande standar med inte bara hakkors utan också andra mystiska tecken på.¹⁹ Himmlers vi

17 Söker man på SS alt. Schutzstaffel i bibliotekskataloger och akademiska databaser är det nästan uteslutande litteratur relaterad till just dessa aspekter som kommer fram.

18 Ett representativt exempel är "Waffen-SS", del 1 i serien *Krigarna från andra världskriget* (2001) som senast under 2005 visats på Discovery Channel och även finns som köpvideo. I Sverige marknadsförs serien, som omfattar 13 delar, av Bonnier Publications A/S. Det är intressant att notera att just denna inledande del är den som man som potentiell kund kan beställa till ett mycket lågt introduktionspris, vilket säger en del om Waffen-SS värde i marknadsföringssammanhang.

19 T.ex. *Hitlers hemligheter*, sänd på SVT1 1998-11-28. En sökning på t.ex. Amazon.com (och inte minst Amazon.de) med sökorden nazi*/Hitler/SS kombinerat med ockultism ger en vink om det kommersiella utbudet.

sion om en ockult germansk orden med spektakulära inslag som tagna från ett nutida jättelajv verkar med andra ord ha fått ett stort, om än sentida, genomslag i den populära medierepresentationen. Elitsoldaten, det ideal som under nazitiden var det som framhövdes och som även idag verkar locka en stor publik, förefaller mest lyftas fram i dokumentärer som är speciellt inriktade på militärhistoria.²⁰ I några av dagens populära digitala spel och filmer förenas dock de två rollerna i en: SS ockulta elitsoldater.

Demonisering kontra differentiering. Slutdiskussion

Länge var de enda varelser man kunde skjuta på och döda i digitala spel monster, aliens, zombies, djur – eller nazister. Detta förhållande säger åtskilligt om den ontologiska statusen hos de sistnämnda, och likaså en hel del om hur vi har hanterat de ofrånkomliga frågorna om skuld och orsak rörande lidandena under nazismen. Att fienden demoniseras och avhumaniseras är självfallet inget nytt, men det är intressant att se hur man, historiskt och idag, har hanterat förhållandet tysk/nazist. Gränsen är ibland diffus, ibland tydlig, beroende på kontext. Tittar vi på samtida amerikansk film är det stor skillnad mellan den klassiska propagandaserien från 1940-talet *Why We Fight*, där tyskar är nazister/barbarer/omänniskor och förtjänar bara att utrotas, och spelfilmer som t.ex. *Hitler Dead or Alive* (1942), där skillnaden mellan onda tyskar = nazister och goda tyskar = antinazister utgör en viktig del i handlingen. Också i senare filmer återkommer denna ambivalens. I klassiker som t.ex. *Järnkorset* (1977) och *Kanonerna på Navarone* (1961) liksom från de allra senaste decennierna t.ex. Steven Spielbergs *Rädda menige Ryan* (1998) och Roman Polanskis *Pianisten* (2002), finner vi både onda och goda tyska soldater. Däremot blir det mycket enklare i digitala spel: där är ”ordningen” återställd och det handlar antingen om att alla tyskar är onda och skall dödas (t.ex. *Medal of Honor*-spelen), eller att de tyskar som är nazister – framför allt representerade av SS – är onda och de som är civila är goda (t.ex. *Return to Castle Wolfenstein*). Det är också intressant i sammanhanget att nazism och satanism verkar ha funnit varandra, om än kanske i högre utsträckning i omvärldens föreställningsvärld än i praktiken. Även om de rent ideologiska skillnaderna torde vara ganska stora finns det ändå andra attribut som förenar de båda; ser man till Moynihan & Söderlind (1998) som skriver ur ett satanistiskt black metal-perspektiv skulle jag vilja påstå att dessa är mer grundade i en efterkrigstida populär uppfattning om nazismen än i den samtida nationalsocialistiska. Uttalad döds Kult, hat, extrem elitism och fornnordisk mytologi förekom förvisso som inslag i den dåvarande ideologiska strukturen, men man kan knappast säga att de utgjorde några mer påfallande sådana. Frånvaron av sådana karaktäristiska nationalsocialistiska element som total ordning, lydnad, disciplin och slaviskt följande av en ledare, liksom av entusiastiskt hyllande av kroppen, ungdomen och den gyllene framtiden, är minst sagt påtaglig i den nihilistiska och självdestruktiva black metal-världen...

Det finns otaliga exempel på det nämnda fenomenet att vad som uppfattas som en avdemonisering av Hitler och nazisterna orsakar hätska debatter. Det förefaller som att det finns två läger: dels de som menar att vi inte kan lära oss något om vi inte förmår se historien i annat än svart och vitt, och dels de som hävdar att det är farligt att börja nyansera naziförbrytarna, eftersom det är början till att trivialisera deras brott. Jag har redan varit inne på detta när jag presenterade Tillich's teori om den religiösa symbolen. Denna uppdelning återkommer både inom den akademiska forskningen (två talande exempel är Christopher Brownings *Ordinary Men* [1992] och Daniel Goldhagens *Hitler's Willing Executioners* [1996]) och det populärvetenskapliga fältet, liksom inom populärkulturen i stort – dock, skulle jag vilja säga, inom de bägge sistnämnda med övervikt på det förenklat svartvita. –Är det alltså så att vi vill att Hitler, SS och nazisterna skall vara entydigt och oförsonligt onda? En av mina intervjuer

20 För ett bra exempel på den samtida medierepresentationen av SS, se t.ex. propagandafilmen *Leibstandarte-SS Adolf Hitler im Einsatz* (1941) kolla och inte minst *Viljans triumf* (1935).

soner sade, på tal om historisk sanning och vad som visas i dokumentärer, att det känns bättre att få höra att Himmler var ond och en misslyckad kycklingfarmare än att få veta att han var en god familjefar och riktigt bra på att föda upp höns. En annan uttryckte en talande åsikt, även om den inte gällde specifikt detta utan kopplingen nazister och fantastiska konspirationsteorier: ”Det är inte så viktigt om det är historiskt korrekt eller ej, det viktiga är att det är *kul!*” Men skall jag se till samtliga jag under åren har diskuterat ämnet med, så är det en överväldigande majoritet som reagerar mot vad de uppfattar som en förenklad, svartvit eller ibland uttalat propagandistisk bild i stora delar av såväl dokumentära som fiktiva skildringar av Tredje riket och andra världskriget (se Kingsepp, 2000). Det är, skulle jag vilja säga, som att Tredje riket och nazisterna har förpassats till en egen mytisk sfär, där strukturerna är klara, enkla och tydliga. En nazist är alltid ond, eftersom det är en egenskap som a priori hör till nazistens vara. En god nazist är således en anomali, och om en sådan ändå skulle förevisas reagerar vi med ryggmärgen: då måste det vara något fel, då kan han/hon inte vara nazist *egentligen*. Med ondskan följer också andra negativa egenskaper. Således är det enligt denna logik otänkbart att Hitler, den ondaste bland onda, skulle ha målat tavlor som var annat än fula, eller att han skulle ha varit vänlig mot folk, eller älskat sin hund, eller älskat Eva Braun – *egentligen*.

Det är idag ofrånkomligt att komma förbi Förintelsen om man skall titta på populärkulturens representation av Tredje riket, även om den förvisso i princip helt lyser med sin frånvaro inom vissa områden som t.ex. dataspel. Det har framförts olika ståndpunkter i fråga om hur vi skall hantera just Förintelsen. En del hävdar att den inte kan, inte får försöka beskrivas, eftersom det inte är möjligt. Framstående Förintelseforskare som t.ex. Yehuda Bauer (2000) har däremot försökt göra oss uppmärksamma på det olämpliga i att hänföra Förintelsen till en sådan ”helig sfär”, där samtalet avstannar inför det obegripliga och resultatet blir att vi ändå inte har lärt oss någonting – och samma sak händer om och om igen (se även Zelizer, 1998). Jag vill föreslå ett liknande resonemang som Bauers också i fråga om Tredje riket och nazismen i stort. Genom den mytologisering och, som det verkar, närmast religiösa symbolism som Hitler och nazismen har varit och fortfarande är föremål för skapas ett hela tiden ökande avstånd, inte bara i tid utan också i rum. Till slut är de inte av denna värld, och likt mytologiska och religiösa gestalter ligger de bortom vårt eget möjliga vara. Det ligger naturligtvis något betryggande i detta, att vi inte skulle kunna vara onda, eftersom vi ju inte är nazister – och det samhälle i vilket vi lever är egentligen det bästa tänkbara, eftersom det ju är det närmaste vi kan komma ett gudsrrike här på jorden. Att det sedan finns sådana som hotar och/eller saboterar det som kunde ha varit så bra ger på en visserligen kraftigt förenklad men ändå som jag tror betydelsefull nivå en förklaring till mycket av det som vi upplever som dåligt i vårt eget samhälle. Hit hör de som vi väljer att hänföra till den stereotypa kategorin ”de Andra” (jfr. Eriksen, 1993; Hall, 1997). För många är det idag framför allt muslimska terrorister, för andra muslimer i allmänhet, men för de allra flesta utgör kategorin nazister en självklar grupp inom denna onda samling. Med tanke på hur långt den populära mytifieringen har gått tror jag mig dock med visst fog kunna föreslå att detta avståndstagande sannolikt inte så mycket beror på faktisk kunskap om vad som hände under Hitlerepoken, utan snarare följer en symbolisk logik där ”nazisterna” reducerats till att utgöra ett begrepp för några av den (post)moderna tidens representanter för den transcendentala och därmed obegripliga ondskan, något demoniskt som måste hållas borta och bekämpas.

Detta skall absolut inte tolkas som något försvarstal för nazister, och jag hoppas något sådant inte heller låter sig göras. Däremot tror jag det är väldigt viktigt att uppmärksamma vad jag tycker verkar vara en stark, underliggande och kanske i grunden religiöst präglad, omedveten kraft, som i mycket påverkar både rationellt tänkande och argumentation kring de här frågorna. Precis som samtalet inte får avstanna i bävan inför Förintelsen får det inte göra det i fråga om Tredje riket och nazismen – svaret på frågan ”hur kunde det hända?” skall inte redu

ceras till ”därför att de var onda och Hitler var ondskan personifierad”. Även om vi idag säger oss ha förstått detta slinker retoriken ändå igenom titt som tätt, också i andra sammanhang än i populärkulturen.²¹ ”Vi har alla en Hitler inom oss” är en fras som ofta förefaller vara lika tom på reell mening som ”det får inte hända igen”. Svaret på frågan borde snarare innehålla konstaterandet att människorna där och då inte var särskilt annorlunda i förhållande till oss själva, och i likhet med oss hade ett starkt behov av att i en tid av stora förändringar få klara strukturer som förklarar gott och ont i samhället, och i världen. För detta rättesnöres upphöjande till något absolut kan sedan många offra vad som helst, även sin egen medmännisklighet. Gränsen mellan ett vardagligt moraliserande och det sistnämnda tror jag är bra mycket otydligare än vad vi kan ana.

21 Se t.ex. Henrik Berggren: ”När skall man resa hem till München?” DN:s ledarsida 2005-03-19.

Referenser

- Arvidsson, Stefan (2000): *Ariska idoler. Den indeoeuropeiska mytologin som ideologi och vetenskap*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Bauer, Yehuda (2000): *Förintelsen i perspektiv*. Stockholm: Natur och Kultur 2001.
- Bauman, Zygmunt (1997): "Postmodern Religion?", i *Postmodernity and its Discontents*. Cambridge: Polity Press.
- Barthes, Roland (1964): "Rhetoric of the Image", i Stephen Heath (red.), *Image, Music, Text*. London: Fontana Press 1977.
- Barthes, Roland (1970): *Mytologier*. Uddevalla: Bo Cavefors Bokförlag.
- Berggren, Henrik (2005): "När skall man resa hem till München?", *Dagens Nyheter*, A2, 2005-03-19.
- Blavatsky, H.P. (1888): *Den hemliga läran. Sammanfattning av vetenskap, religion och filosofi. Del II: Människans daning*. Stockholm: Universella Broderskapets Förlag 1921.
- Browning, Christopher R. (1992): *Helt vanliga män. Reservpolisbataljon 101 och den slutliga lösningen i Polen*. Stockholm: Norstedts 1998.
- Eberan, Barbro (2002): *Vi är inte färdiga med Hitler på länge än*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Eriksen, Thomas Hylland (1993): *Etnicitet och nationalism*. Nora: Nya Doxa 2000.
- Friedländer, Saul (1982): *Reflections of Nazism. An Essay on Kitsch and Death*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press 1993.
- Gardell, Mattias (2003): *Gods of the Blood. The Pagan Revival and White Separatism*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Gezelius, Kerstin (2005): "Dödsopera i bunkern", *Dagens Nyheter*, B06, 2005-02-25.
- Giddens, Anthony (1991): *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken*. Göteborg: Daidalos 1997.
- Goldhagen, Daniel J. (1996): *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Knopf.
- Goodrick-Clarke, Nicholas (1985): *The Occult Roots of Nazism. Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890–1935*. New York: New York University Press 1992.
- Goodrick-Clarke, Nicholas (1998): *Hitler's Priestess. Savitri Devi, the Hindu-Aryan Myth, and Neo-Nazism*. New York, London: New York University Press.
- Goodrick-Clarke, Nicholas (2002): *Black Sun. Aryan Cults, Esoteric Nazism and the Politics of Identity*. New York, London: New York University Press 2003.
- Hall, Stuart (1997): "The Spectacle of the Other", i Stuart Hall (red.) *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage/Open University.
- Heiden, Konrad (1944): *The Fuehrer*. London: Robinson 1999.
- Hellberg, Anders (2005): "Filmen om Führern väcker tysk debatt", i *Dagens Nyheter*, A25, 2005-04-30.
- Heller, Friedrich P. & Anton Maegerle (1998): *Thule: vom völkischen Okkultismus bis zur neuen Rechten. Zweite, erweiterte und aktualisierte Aufl.* Stuttgart: Schmetterling.
- Höhne, Heinz (1966): *The Order of the Death's Head: The Story of Hitler's SS*. London: Penguin Books 2000.
- Jowett, Garth S. & Victoria O'Donnell (1999): *Propaganda and Persuasion*, 3rd ed. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Karlsson, Ingemar & Ruth, Arne (1983): *Samhället som teater. Estetik och politik i Tredje riket. 2:a utgåvan*. Stockholm: Ordfront 1999.
- Kershaw, Ian (1987): *The "Hitler Myth". Image and Reality in the Third Reich*. Oxford, New

- York: Oxford University Press.
- Kersten, Felix (1947): *Samtal med Himmler. Minnen från Tredje riket 1939–1945*. Stockholm, London, New York: Ljus Förlag.
- King, Geoff (2000): *Spectacular Narratives. Hollywood in the Age of the Blockbuster*. London, New York: I.B. Tauris Publishers.
- Kingsepp, Eva (2000): ”’Man sitter ju inte där och frossar i nazism.’ En receptionsanalys av nazidokumentärer.” D-uppsats, Stockholms universitet, JMK. Stockholm.
- (2003): ”World War II Videogames as Postmodern Fantasy”, s. 136–151 i *Media Research in Progress: JMK Conference Contributions 2002*. Stockholm Media Studies vol. 1. Stockholms Universitet, JMK. Stockholm.
- Koehl, Robert Lewis (1989): *The SS. A History 1919–45*. Stroud, Gloucestershire: Tempus 2004.
- Kuhlbrodt, Dietrich (2004): ”’Der Untergang’? – Die Wiederkehr!” Tillgänglig på <http://www.filmzentrale.com/rezis/untergangdk.htm> (2005-10-21).
- Malmberg, Carl-Johan (2005): ”Ganz enastående som Hitler”, i *Svenska Dagbladet*, 78, 2005-02-25.
- ManWoman (2001): *Gentle Swastika: Reclaiming the Innocence*. Cranbrook: Flyfoot Press.
- Mosse, George L. (1961): ”The Occult Origins of National Socialism”, i *The Fascist Revolution. Toward a General Theory of Fascism*. New York: Howard Fertig, Inc. 1999.
- Mosse, George L. (1966): *Nazi Culture. Intellectual, Cultural and Social Life in the Third Reich*. Madison, Wisconsin: Wisconsin University Press.
- Mosse, George L. (1979): ”Toward a General Theory of Fascism”, i *The Fascist Revolution. Toward a General Theory of Fascism*. New York: Howard Fertig, Inc. 1999.
- Moynihan, Michael & Didrik Söderlund (1998): *Lords of Chaos: The Bloody Rise of the Satanic Metal Underground*. Revised and expanded ed. Los Angeles, CA.: Feral House 2003.
- Olsson, Mats T. (2005): ”Hitler in i minsta detalj – Mats T. Olsson ser filmen Undergången – en trovärdig uppgörelse med nazitiden i Tyskland”, i *Borås Tidning*, 17, 2005-02-04.
- Padfield, Peter (1990): *Himmler: Reichsführer-SS*. London: Cassell & Co 2001.
- Pauwels, Louis & Bergier, Jacques (1960): *Vår fantastiska värld*. Stockholm, Malmö, Häl-singborg 1969.
- Ravenscroft, Trevor (1973): *The Spear of Destiny. The Occult Power Behind the Spear Which Pierced the Side of Christ*. York Beach, Maine: Samuel Weiser, Inc. 1982.
- Rauschnig, Hermann (1939): *Samtal med Hitler*. 6:e svenska upplagan, Stockholm: Natur och Kultur 1945.
- Rose, Detlev (1994): *Die Thule Gesellschaft. Legende, Mythos, Wirklichkeit*. Thübingen: Grabert-Verlag.
- Rosenbaum, Ron (1998): *Explaining Hitler. The Search for the Origins of his Evil*. London: Papermac.
- Schwarz, Gudrun (1997): *Eine Frau an seiner Seite. Ehefrauen in der ’SS-Sippengemeinschaft’*. 2 Auflage. Berlin: Aufbau Taschenbuch Verlag 2001.
- Schieder, Theodor (1972): *Hermann Rauschnings ’Gespräche mit Hitler’ als Geschichtsquelle*. Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Vorträge G178. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- von Sebottendorf, Rudolf (1933): ”Bevor Hitler kam. Urkundliches aus der Frühzeit der nationalsozialistischen Bewegung”, i *Bevor Hitler kam. Drei Hauptquellen zur Ideengeschichte und Frühzeit des Nationalsozialismus*. Bremen: Roland Faksimile 2000.
- Sereny, Gitta (2000): *Tyskt trauma*. Stockholm: Ordfront.
- Sontag, Susan (1975): ”Fascinating Fascism”, i *Under the Sign of Saturn*. New York: Farrar, Straus, Giroux 1980.
- Tillich, Paul (1966): ”Den religiösa symbolen”, i F.W. Dillistone (red.) *Myt och symbol*.

- Stockholm: Verbum 1967.
- Wegener, Bernd (1982): *Hitlers Politische Soldaten: Die Waffen-SS 1933–1945*. 6. Auflage. Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh 1999.
- Wheal, Donald James & Shaw, Warren (1997): *The Penguin Dictionary of the Third Reich*. London: Penguin 2002.
- Wildt, Michael (2005): ”Der Untergang: Ein Film inszeniert sich als Quelle”, Tillgänglig på http://www.zeithistorische-forschungen.de/portal/alias__zeithistorische-forschungen/lang__de/tabID__40208312/DesktopDefault.aspx (2005-10-21)
- Wulff, Wilhelm Th. H. (1968): *Tierkreis und Hakenkreuz. Als Astrologe an Himmlers Hof*. Gütersloh: Bertelsmann Sachbuchverlag.
- Zelizer, Barbie (1998): *Remembering to Forget. Holocaust Memory Through the Camera's Eye*. Chicago, London: University of Chicago Press.

Filmer

- Hellboy*. Guillermo Del Toro, USA 2004.
- Hitler Dead or Alive*. Nick Grinde, USA 1942.
- Hitlers hemligheter (Nazis – The Occult Conspiracy). Discovery Channel, USA 1998.
- Jakten på den försvunna skatten (Raiders of the Lost Ark). Steven Spielberg, USA 1981.
- Järnkorset (Cross of Iron)*. Sam Peckinpah, UK/BRD/Jugoslavien 1977.
- Kanonerna på Navarone (The Guns of Navarone). J. Lee Thompson, USA 1961.
- Pianisten (The Pianist)*. Roman Polanski, Frankrike/Tyskland/UK/Polen 2002.
- Rädda menige Ryan (Saving Private Ryan). Steven Spielberg, USA 1998.
- Schindler's List*. Steven Spielberg, USA 1993.
- Leibstandarte-SS Adolf Hitler im Einsatz, Tyskland 1941.
- Stalingrad*. Joseph Vilsmyer, Tyskland 1993.
- Undergången. Tredje riket och Hitlers sista dagar (Der Untergang). Oliver Hirschbiegel, Tyskland 2004.
- Viljans triumf (Triumph des Willens). Leni Riefenstahl, Tyskland 1935.
- Waffen-SS, del 1 i serien Krigarna från andra världskriget (Gladiators of World War II: Waffen-SS). Nugus/Martin prod. för BBC Worldwide Ltd., UK 2001.
- Why We Fight*. Del 1–7, Frank Capra m.fl., USA 1943–1945.

Spel

- Return to Castle Wolfenstein*. Gray Matter Studios/Activision, USA 2001.
- Wolfenstein 3D*. Id Software/Apogee, USA 1992.

Övrigt (URL)

- <http://games.activision.com/games/wolfenstein/>
- <http://www.wolfensteinx.com/>
- <http://www.planetwolfenstein.com/>
- <http://www.wolf3d.co.uk/>